

ФІЛОСОФСЬКІ ЗАСАДИ СУЧАСНИХ ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ДОСВІД РЕФЛЕКСІЇ

Тамара Троїцька, Андрій Орлов

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

Сучасні наукові дослідження значною мірою постають предметом глибокої саморефлексії щодо ролі, сутності й процедур наукового пізнання, а також визначення філософського рівня методології дослідження та її значення у спрямуванні досліджень на людиномірність. Основним матеріалом концептуального плану мала б стати антропологія як інтеграція знань про людину, проте певні її недоліки зашкоджують пізнанню людського буття. Жодна наука не може ігнорувати методологію як систему концептуальних знань різних рівнів, і на всіх етапах наукової еволюції вона використовувалася відповідно до культурних рис певного часу. Методологічне мислення третього тисячоліття має бути критичним, аксіологічним, софійним, тобто людиномірним, а його концептуальні засади визначить філософія, її смисли та мудрість.

Троицкая Тамара, Орлов Андрей. Философские основания современных гуманитарных исследований: опыт рефлексии

Современные научные исследования в значительной степени становятся предметом глубокой саморефлексии относительно роли, сущности и процедур научного познания, а также определения философского уровня методологии исследования и ее значения в ориентации исследований на человекомерность. Основным материалом концептуального плана могла бы стать антропология как интеграция знаний о человеке, однако определенные ее недостатки усложняют познание человеческого бытия. Ни одна наука не может игнорировать методологию как систему концептуальных знаний разных уровней, и на всех этапах научной эволюции она использовалась достаточно и соответственно культурному уровню времени. Методологическое мышление третьего тысячелетия должно быть критическим, аксиологическим, софийным, т. е. человекомерным, а его концептуальные основы определит философия, ее смыслы и мудрость.

Troitska Tamara, Orlov Andriy. Philosophical foundations of modern research in humanities: experience of reflection

Modern scientific research often become the subject of deep self-reflection concerning the role, essence and procedures of scientific cognition, as well as defining philosophical level of the research methodology and its significance in directing the research towards human dimension. Anthropology could become the main material in the conceptual plan as an integration of knowledge about man, however some of its shortcomings interfere cognition of human existence. No science can ignore methodology as the system of conceptual knowledge of different levels and on all stages of scientific evolution it was used according to cultural features of the particular time. Methodological thinking of the third millennium should be critical, axiological, sophic, i. e. human dimensional, and its conceptual foundations will be defined by philosophy, its meanings and wisdom.

Ключові слова:

аксіологія, антропологія, людинознавство, людиномірність, методологія, раціональність, філософія.

аксіологія, антропологія, человекомерность, человековедение, методологія, рациональность, философия.

axiology, anthropology, study of human nature, human dimension, methodology, rationality, philosophy.

Сучасний науковий світ, представлений багаттяма напрямками науки, змушений розвиватися в нових умовах, що значною мірою перетворює їх, як і власне науки, на предмет наукової рефлексії і, на жаль, об'єкт маніпуляцій: інтенсивний розвиток нових технологій, зокрема психології, медицини, інформатики та ін., дає змогу втручатися у сферу інтимного життя людини, функціонування її організму тощо. Разом із тим, власне людина все більше впливає на розвиток не тільки суспільних процесів, а й еволюційних змін у природі, і навіть постає геологотвірною силою планети. Усе це вимагає від наук, зокрема гуманітарних, розв'язання проблем, що посядуть центральне місце в дослідженнях і будуть присвячені аналізу соціально-етичних, аксіологічних принципів і регулятивів наукового пізнання.

У різних напрямках модернізації науки з'являються ідеї щодо зміни характеру сучасних наукових досліджень (Е. Агацці, І. Добронравова, М. Мамардашвілі, І. Пригожин, А. Роджерс, В. Стьопін, Б. Раушенбах, П. Рікер та ін.). Більшість дослідників вказує на необхідність міждисциплінарного синтезу, на зміну наукового інстру-

ментарію, на деякі аспекти переосмислення критеріїв істинності тощо. Разом із тим, головне протиріччя, що, на нашу думку, полягає в недостатній інтеграції різнопредметних знань та в їх поєднанні з гуманістичними цінностями, залишається за межами аксіологічної, філософської рефлексії. У цьому контексті можна визначити, що наступає «зірковий час» філософії. Звичайно, самі собою наука та філософія не врятують світ, проте він не буде врятований без глибокого, наукового осмислення загроз сучасному людству та його надій, особливо, якщо до наукових досліджень не залучити життєвий світ людини як ціннісну основу всіх ідеальних утворень і теоретичних конструкцій.

Саме цей факт спонукав до дослідження філософських смислів забезпечення аксіологічних орієнтирів наукового пояснення світу в умовах, коли наука вважає ці аспекти малоцінними порівняно з логічною раціональністю. Отже, людиномірність як максима, як провідна ідея і навіть, на нашу думку, цивілізаційний маркер гуманітарних змін сучасності спроможна спрямувати мету, зміст і технології розвитку людини, по-перше, на

методологію її саморозвитку, по-друге, на збільшення частки освіти й самоосвіти в цьому процесі, по-третє, на залучення широкого культурного простору до забезпечення інтенцій Homo sapiens, а також зорієнтувати наукові дослідження на когнітивний стиль, де філософський рівень методології визначить нові засади створення знання.

Не применшуючи ролі різних гуманітарних наук, варто зазначити, що вони розглядають, досліджують хоча й важливі аспекти, але лише однієї іпостасі людського буття. Аналіз праць О. Блаватської, Ю. Федорова, Л. Виготського, А. Вернона та ін. свідчить, що з розвитком раціоналістичної тенденції в науках водночас із соціологізаторською парадигмою набирає обертів і біологізаторська раціоналістичність, основу якої становить принцип біораціональної визначеності людської сутності. До речі, саме антропоморфні виміри репрезентантів людини (рас, націй, народностей) зробили, на нашу думку, погану справу для антропології, ідентифікували її з цими вимірами та усунули з природи людини інші важливі властивості. Ю. Федоров пише: «Раціо, що остаточно відійшов від Логоса, створив розгалужену технологію репресивного протоколювання інтенцій духу. Отримані ним «справжні істини» все більше скидаються на самодонеси, корчаться під сцієнтистськими репресаліями людської ментальності. Раціо, що ховається під маскою Логосу, катує Психею всіма мислимими й немислимими способами й засобами, намагаючись вивідати її інтимні таємниці, займаючи щодо неї зовнішню та явну позицію, як традиційний гносеологічний суб'єкт, що протиставляється об'єктивній реальності. Чим більше Людина об'єктивується історією, тим більше її Раціо дистанціюється від власної Психеї, здійснюючи ментальне самонасильство. У такий спосіб Раціо послужливо допомогло Історії здійснювати свій біг дорогою Прогресу, нелегко, послідовно звільняючись від баласту символів культу, цінностей культури й норм цивілізації» [9, с. 388].

У цьому контексті мусило би сказати своє слово людинознавство, але, за слушним зауваженням В. Табачковського, «традиційна нормативістська антропологія апелювала здебільшого до усталеного образу людини, складниками якого були: а) уявлення про «першосутність»; б) пов'язане з ним покладання на чітко визначене місце людини в світі; в) відповідна впевненість у найбільш адекватних способах людського ставлення до світу, до інших людей та самої себе. Сучасні антропологічні розміркування позбавлені такої впевненості, множаться й конкурують між собою все нові вияви людської «першосутності», дискредитують себе наявні способи ставлення до світу: кожен альтернативний знецінюється досить швидко упевненістю щодо його «непанацейнос-

ті». Отже, місце людської самоідентичності поступається проблематичності й розгубленості, знову й знову виявляється відкритим одвічне світоглядне питання: «звідкіля ми, хто ми, куди прямуємо?». І окремі індивіди, й соціальні верстви, а то й цілі народи часто опиняються на своєріднім світогляднім і самоідентифікаційнім роздоріжжі. Традиційна антропологія, зафіксувавши якунебудь ущербність людської істоти, досить швидко знаходила її «компенсати», найчастіше – поза межами окремої індивідуальності» [7, с. 137].

Не надаючи жодних переваг будь-якому «ізму», що був би здатний виправити ситуацію в гуманістиці, як і в будь-якій іншій науці, що досліджує простір особистості й «тягне» його у власне предметне поле, зазначимо, що вибудувати модель цього простору (науково або практично) можна, по-перше, на методології саморозвитку людини, по-друге, на закладенні у фундамент цієї побудови людиномірності та, по-третє, на моделюванні цієї побудови в такий спосіб, що культурність, яка здобувається в освіті й самоосвіті, стане провідною метою, основою й засобом побудови такого простору. Реалізувати зазначені завдання неможливо без повноцінного використання методології, яку ми розуміємо як знання про нове знання, як стратегію й концептуальний каркас будь-якого дослідження й, зокрема, гармонізації всіх інституцій, усіх складників освіти, що роблять людину культурною і здатною до саморозвитку.

Зазначимо, що сучасна методологія є найбільш сталою системою або сферою наукового життя, що дуже повільно змінюється й навіть, на нашу думку, може чинити опір сучасним реформаціям, оскільки всі її теоретико-концептуальні конструкції базуються на прийнятті наукового знання як принципово інтерсуб'єктивного та деперсоніфікованого. Разом із тим, сучасна людина, як правило, в усіх сферах діяльності (у науці, педагогіці, мистецтві, політиці тощо) стикається з винятково складними пізнавальними й реальними конструкціями та ситуаціями, і очевидною стає тенденція до посилення методологічних експлікацій, фундаментальних розробок, чому присвячені праці В. Андрющенка [2], М. Булатова [3], В. Кременя [5] та інших.

Саме в цьому контексті недоречною слід вважати недооцінку методологічних проблем, розуміючи їх як «незначну справу», що відволікає від справжньої роботи, істинної науки тощо («методологічний негативізм»), як і піднесення її до рівня «науки понад науками». Як було зазначено вище, методологізм як система концептуальних знань завжди пов'язаний із методологічною культурою індивіда, яка не завжди відповідає теоретичному рівню розвитку методологічної свідомості, оскільки методологічна суспільна свідомість і

свідомість індивіда не можуть цілком збігатися: методологічний інструментарій навіть геніально-го вченого не відображає всіх надбань методологічної культури епохи, до того ж, методологічна свідомість кожного вченого є унікальною і неповторною в тому розумінні, що вона не тільки зумовлена загальними характеристиками пізнання, а й власним науковим досвідом. Є також певна дистанція між орієнтацією методологічних досліджень на досягнення глобальних характеристик розвитку сучасної науки і практичною діяльністю вченого, який не завжди використовує знання для успішної творчості.

Слушною нам видається думка О. Касьяна, що «рівень методологічної культури залежить від природи й рівня тієї науки, у сфері якої здійснюється дослідницька діяльність ученого, та від власного наукового потенціалу вченого, ефективності використання цього потенціалу» [4, с. 144]. І, повертаючись до попередньої думки, зазначимо, що методологічна культура людини виявляється не тільки в реальному змісті її методологічних знань, а й на рівні її інтересу до методологічної проблематики, прагнень залучити методологію до творчого пошуку. Досліджуючи культуру не лише як процес творчої діяльності, а як універсальну якість суспільного життя людей, необхідно зауважити, що на основі методологічної культури формується методологічна позиція фахівця як здатність знаходити в кожному конкретному випадку оптимальний варіант виконання професійних завдань на основі теоретико-методологічних знань.

Зауважимо, що за вимогами часу методологічна культура найближчих десятиріч ХХІ ст. за характером буде «розуміючою», а її основу, на нашу думку, становитимуть критичне мислення й моральність. Як зазначає О. Тягло, «життєва важливість критичного мислення для всієї освітньої системи України визначається двома чинниками, що взаємодіють між собою: 1) спробою не залишитися врешті-решт за межами «мейнстріму» становлення інформаційної цивілізації і 2) рухом демократичних перетворень» [8, с. 207]. Формування методологічної культури, як відомо, відбувається у двох аспектах: загальному (філософський підхід і спосіб наукового пізнання) і конкретному (реалізація філософських принципів у специфічній діяльності). Тому безсумнівним є твердження Ш. Амонашвілі та В. Загвязинського, що у протилежному разі «акцентологічне безладдя (плутанина) перетворюється на певну проблему й «шттовхає наукову думку й освітню практику у стихію волюнтаризму» [1, с. 14]. Саме ці чинники зумовлюють орієнтацію науки на підходи, принципи й методи дослідницької діяльності та системні перетворення в будь-якій діяльності, особливо в гуманітарній сфері.

У зазначеному контексті важливими є нові й старі концепції людинознавства. Так, український дослідник філософської антропології та філософії освіти В. Табачковський пише: «На межі століть і тисячоліть на новому етапі національного відродження України ми є свідками й учасниками радикального переосмислення усталених поглядів на людину, культуру, соціум, особливо ж – на способи їх взаємозв'язку. Переглядається, зокрема, антропологічна парадигма, котру я назвав би «антропологією проповідників» – рефлексією радше бажаного, аніж реального образу людини. Переглядається антропологія нормативізму й ригоризму та відповідна до неї нормативістсько-репресивна педагогіка (спадщина тоталітарної доби), а також утопічно-нормативістське бачення соціуму. Натомість утверджується тенденція, що її можна назвати антропологією, педагогікою та соціологією сприяння, пов'язана з беззастережним поглибленням і розширенням обріїв людинознавства» [7, с. 136].

Аналіз сучасного людинознавства й антропології, зокрема їхня редукція, є вкрай необхідними, якщо йдеться про культурність людини, що на рівні світоглядно-ціннісних позицій, узгоджених із результатами наукового міждисциплінарного синтезу, буде здатна переглянути та конструктивно побудувати свої стосунки з природою (як природна, біологічна істота), з іншими людьми (як істота соціальна) і на основі творчості й методології саморозвитку організувати повноцінне духовне життя (злагоду з усім світом і собою), а потім перевірити свою діяльність на людяність. За допомогою культурних кодів (програм, ідей, концепцій, принципів тощо), що так само пройняті людяністю, у людини є шанс використати свій потенціал природовідповідно й культуродоцільно.

Наприкінці минулого століття ми стали свідками нових радикальних змін наукових засад. Ці зміни можна схарактеризувати як глобальну наукову революцію (її В. Стьопін проголошує четвертою), в якій народжується нова постнекласична наука:

– інтенсивне використання наукових знань практично в усіх сферах соціального життя, зміна самого характеру наукової діяльності, що пов'язане з революцією в засобах здобуття й збереження знань, змінюють характер наукової діяльності (поряд із дисциплінарним дослідженням на перший план усе більше висуваються міждисциплінарні та проблемно орієнтовані форми дослідницької діяльності. У безпосередньому процесі визначення науково-дослідних пріоритетів поруч із суто пізнавальними цілями все більшу роль відіграють цілі економічного й соціально-політичного характеру);

– реалізація комплексних програм породжує особливу ситуацію поєднання в єдиній системі

діяльності теоретичних та експериментальних досліджень, прикладних і фундаментальних знань, інтенсифікації прямих і зворотних зв'язків між ними, внаслідок чого посилюються процеси взаємодії принципів і уявлень про картини реальності, що формуються в різних науках; усе частіше зміна цих картин відбувається не стільки під впливом внутрішніх дисциплінарних чинників, скільки шляхом «парадигмального щеплення» ідей, що транслюються з інших наук; більше того, без міждисциплінарних досліджень ефекти системності не виявляються;

– ідеї еволюції та історизму стають основою того синтезу картин реальності, що виробляються у фундаментальних науках, котрі сплавляють їх у цілісну картину історичного розвитку природи й людства й роблять лише відносно самостійними фрагментами загальнонаукові картини світу, що просякнуті ідеями глобального еволюціонізму;

– історичність системного комплексного об'єкта й варіабельність його поведінки передбачає широке використання особливих способів опису й передбачення його станів; у природознавстві починає частіше впроваджуватися ідеал історичної реконструкції, котра виступає особливим типом теоретичного знання, що раніше використовувалося переважно в гуманітарних науках;

– серед об'єктів, що історично розвиваються, особливе місце посідають природні комплекси, до яких залучена саме людина як компонент, завдяки чому вони стають «людиновимірними» (медико-біологічні об'єкти, об'єкти екології, із урахуванням біосфери загалом, об'єкти біотехнології (насамперед генетичної інженерії), системи «людина-машина» (серед яких проблеми інформатики, штучного інтелекту тощо);

– при вивченні «людиновимірних» об'єктів пошук істини виявляється пов'язаним із визначенням стратегії та можливих напрямів практичного перетворення такого об'єкта, що безпосередньо зачіпає гуманістичні цінності й у цьому сенсі трансформується ідеал «ціннісно-нейтрального дослідження», об'єктивно істинне пояснення та опис «людиновимірних» об'єктів не тільки не передбачає, а й припускає зарахування аксіологічних чинників до складу пояснювальних положень [3; 6].

Розвиток усіх нових методологічних настанов і нових уявлень про досліджувані об'єкти ве-

де до суттєвої модернізації філософських засад науки:

– наукове пізнання починає розглядатися в контексті соціальних умов і соціальних наслідків, як особлива частина життя суспільства, що детермінується на кожному етапі розвитку загальним станом культури відповідної історичної епохи, її ціннісними орієнтаціями та світоглядними настановами;

– осмислюється історична змінність не тільки онтологічних постулатів, але й самих ідеалів і норм пізнання;

– відповідно розвивається й збагачується зміст категорій «теорія», «метод», «факт», «обґрунтування», «пояснення» та ін.;

– в онтологічному складнику філософських засад науки починає домінувати «категоріальна матриця», що забезпечує розуміння й пізнання об'єктів, що розвиваються;

Отже, коли сучасна наука на передньому краї свого пошуку поставила в центр досліджень унікальні системи, що історично розвиваються, до яких як особливий компонент залучена власне людина, то вимога експлікації цінностей у цій ситуації не тільки не суперечить традиційній настанові на отримання об'єктивного-істинних знань про світ, а й виступає передумовою реалізації цієї настанови. Більше того, якщо науки про людину не будуть мати світоглядно-ціннісного забарвлення, не будуть спрямовані на людиномірність як квінтесенцію раціонального знання, моральності й віри, тобто того, що ми називаємо мудрістю, складні, багатопланові за предметом дослідження не будуть здатні:

– осмислити величезний накопичений емпіричний матеріал;

– запобігти перенесенню висновків, що є результатами дослідження нижчих форм свідомості (тварин), на людей;

– не допустити некритичного запозичення й використання підходів і процедур, розроблених для людей іншої культури;

– об'єднати різномірні гуманістичні знання в єдину цілісну систему;

– чітко й повно розмежувати наукове й псевдонаукове знання тощо, тобто слугувати зростанню людини культурної.

Список використаних джерел

1. Амонашвили Ш.А., Загвязинский В.И. Паритеты, приоритеты и акценты в теории и практике образования / Ш.А. Амонашвили, В.И. Загвязинский // Педагогика. — 2000. — № 2. — С. 11—16.
2. Андрущенко В. П. Організоване суспільство: проблема організації та суспільної самоорганізації в період радикальних трансформацій в Україні на

References

1. Amonashvili, Sh. A., & Zagvjazinskij, V. I. (2000). Parities, priorities and accents in the theory and practice of education. *Pedagogy*, 2, 11-16. [in Russian]
2. Andrushchenko, V. P. (2006). *The organized society: the problem of organization and self-organization of the society in the period of radical*

- рубежі століть: досвід соціально-філософського аналізу / В.П. Андрущенко. — К.: Атлант ЮЕМСі, 2006. — 498 с.
3. Булатов М. О. Філософський словник / М.О. Булатов. — К.: Стилос, 2009. — 575 с.
 4. Касьян О. Методы и формы научного познания / О. Касьян, А. Кочергин. — М.: Наука, 1990. — 284 с.
 5. Кремень В.Г. Філософія національної ідеї / В.Г. Кремень. — К.: Грамота, 2007. — 576 с.
 6. Стёпин В.С. Научная рациональность в гуманистическом измерении // О человеческом в человеке: сб. научн. трудов; под общ. ред. Фролова И.П. — М.: Политиздат, 1991. — С. 138—166.
 7. Табачковський В. Проблеми педагогіки у світлі сучасної філософської антропології / В. Табачковський // Філософія освіти: науковий часопис. — К.: Майстер – клас, 2005. — №1. — С. 135 — 148.
 8. Тягло О. В. Місія критичного мислення в сучасній українській освіті / Американська філософія освіти очима українських дослідників: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції 22 грудня 2005 р. — Полтава: ПОППО, 2005. — С. 207—210.
 9. Федоров Ю. М. Сумма антропологий: в 2 кн. — Новосибирск: Наука, 1994. — Кн. 1. Расширяющаяся вселенная Абсолюта. — 402 с.
3. Bulatov, M. O. (2009). *Philosophical dictionary*. Kyiv: Stylos. [in Ukrainian]
 4. Kas'jan, O. (1990). *Methods and forms of the scientific*. Moscow: The science. [in Russian]
 5. Kremen', V. H. (2007). *The philosophy of the national idea*. Kyiv: Publishing house Hramota. [in Ukrainian]
 6. Stjopin, V. S. (1991). *The scientific rationality in the human aspect*. In: About the human in man (I.P. Frolov, Ed.). Moscow: Publishing house Politizdat. [in Russian]
 7. Tabachkovsky, V. (2005). Problems of pedagogy through the prism of modern philosophical anthropology. *Philosophy of education: scientific edition, 1*, 135-148. [in Ukrainian]
 8. Tyahlo, O. V. (2005). Mission of critical thinking in modern Ukrainian education. *American philosophy of education in the vision of Ukrainian scientists. Proceed. All-Ukrainian Sc. Conf.* Poltava: POIPPO. [in Ukrainian]
 9. Fedorov, Y. M. (1994). *The expanding universe of Absolute. Book 1*. Novosibirsk: Nauka. [in Russian]

Відомості про авторів:

Троїцька Тамара Серафимівна

troizka@ukr.net

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,
72312, Україна

Орлов Андрій Володимирович

andrew_orlov2004@mail.ru

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,
72312, Україна

doi:10.7905/vers.v0i2.587

Надійшла до редакції: 12.03.2013 р.

Прийнята до друку: 15.03.2013 р.